

Szulmanné dr. Binet Mariann

VERSENYFUTÁS AZ IDŐVEL: LAJSTROMOK ÉS ADATBÁZISOK SZEREPE A HAGYOMÁNYOS TUDÁS MEGŐRZÉSÉBEN ÉS OLTALMÁBAN

2007. október 1-jén egy, a biokalózkodás felderítésére és megelőzésére életre hívott perui szervezet (National Commission for the Protection of Access to Peruvian Biological Diversity and Collective Knowledge of Indigenous Peoples) azzal a kérelemmel fordult a Magyar Szabadalmi Hivatal elnökéhez, hogy a W0/2006/048158 számú (A Plukenetia Volubilis fajhoz tartozó növény extraktumának kozmetikai használata) szabadalmi bejelentés engedélyezési eljárása során vegyék figyelembe, hogy a növényhez kapcsolódó hagyományos tudás feltárja a kozmetikai célú alkalmazást is. Ezt az inka mogyorónak („Inca Peanut” „Inca Inchi” „Sacha Inche”) nevezett, nagy olaj- és proteintartalmú növényt Peruban évszázadok óta termesztik, és a magjából kivont olajat többek között revitalizáló és bőrvitató krém készítésére használják. E figyelmeztetés után a nemzeti iparjogvédelmi hatóságnak a technika állásának a feltárása során már olyan kutatást kellene elvégezni, amelynek alapján ez a hagyományos tudáson alapuló ismeretanyag is a látókörükbe kerül. Igen, de hogyan? Léteznek-e olyan adatbázisok, amelyeknek tanulmányozása segítséget nyújthat az ilyen ősi tudáson alapuló ismeretanyag felszínre hozásában? Léteznek. Ezeket, a kialakításukhoz vezető utat és a létrehozott adatbázisok fontosabb jellemzőit tekintjük át a cikkben.

1. A JOGOK OLTALMA VAGY ERÓZIÓJA? A HAGYOMÁNYOS TUDÁS DOKUMENTÁLÁSÁHOZ VEZETŐ ÚT

A hagyományos tudás a benszült és a helyi közösségek generációról generációra öröklődő – többnyire évszázados hagyományain alapuló – tudás. Ez a tudás az élelmiszernövények hosszú távú szelektív nemesítését vagy a gyógynövények felhasználását tekintve fontos információk forrása a biológiai sokféleség fenntartása, illetve a társadalom számára hasznos, új termékek kifejlesztése során. Mindig is fontos szerepet játszott és játszik az élelmiszerbiztonság és egészség szempontjából a fejlődő világ embereinek az életében. Sok országban a hagyományos gyógyszerek jelentik a lakosság 80%-ának az egyetlen lehetőséget a gyógyuláshoz. Valószínűleg mindenki találkozott már az Ájurvéda, az Unani vagy a Siddha kifejezéssel, amelyek a dél-ázsiai régió közös örökségeként megismert hagyományos gyógyászat jellegzetes ágai, amely gyógyászati módszereket már a modern orvostudomány is egyre jobban elismeri, alkalmazza.

Sokan és sokféleképpen próbálták a hagyományos tudást definiálni. Az egyes definíciók jól tükrözik azt a speciális politikai, intellektuális, társadalmi és/vagy gazdasági kontextust,

amelyre a definíciót adó testület az adott esetben prioritást helyez. A WIPO (World International Property Organization) meghatározása szerint e körbe tartoznak „a hagyományalapú irodalmi, művészeti vagy tudományos alkotások, előadóművészet, találmányok, tudományos felfedezések, dizájn, szimbólumok, ... továbbá bármely hagyományalapú találmány és kreáció, amely az ipar, a tudomány, a művészet területén megnyilvánuló szellemi aktivitás eredménye”. Számos bennszülött közösség jóval szélesebb kontextusban adja meg az értelmezést, gondosan ügyelve arra, hogy elkerüljék a „hagyományos” kifejezést, amely ellentétes e tudás dinamikus és adaptív jellegével, ami a külső hatásoknak megfelelő folyamatos változásban nyilvánul meg. Egy amazóniai közösség (Coordinadora de las Organizaciones Indigenas de la Cuenca Amazonica) definíciója szerint: „A tudás állandó, ugyanakkor folyamatosan megújul, növekszik, terjed, létezik, elhal. Mint egy mag, ha nem életképes, nem hoz gyümölcsöt. Minden állandó mozgásban, körforgásban van, ahol az alapvető szempontok az idő, a kölcsönösség, a diverzitás ismerete és irányítása oly módon, hogy a föld mindig megújuljon, és az élet virágozzon. A hagyományos tudás maga az élet, harmóniában a világgal, amely mindezt magába foglalja.”

A szerteágazó definíciók ellenére mégis lehetséges néhány általános jellemző kiragadása. A hagyományos tudás, amely gyakran meghatározó része az őshonos lakosság kulturális identitásának, nem a tények és adatok egyszerű gyűjteménye, hanem egy teljes tudásrendszer, amelynek átadását a szokásjog szabályozza, és gyakorta az információfogadás is bizonyos kezdeti rítusokhoz kötődik. Fő sajátosságaként a szóbeli úton történő átadás, az adott néphez vagy területhez való kötődés, a változó környezethez való alkalmazkodásnak köszönhető folyamatos fejlődés, továbbá a tudás tapasztalati és jellemzően gyakorlati jellege, valamint közösségi mivolta sorolható fel. A hagyományos tudás az adott bennszülött vagy helyi közösségeken belül kollektív jellegű, azaz a közösség tagjai használhatják, élvezhetik. Az erre vonatkozó felhatalmazás nem az államtól, hanem a közösségtől származik.

A hagyományos tudást sokáig az emberiség közös örökségének tekintették, és ennek megfelelően megnyilvánulási formái a szabad áramlás és felhasználás elve alá estek, bárki által – a tudáshordozó előzetes hozzájárulása nélkül – szabadon használható információforrásként kezelték, és felhasználásával számos esetben a szellemi tulajdon-védelem valamely formája által oltalmazott alkotások születtek. Ez utóbbiak jogosultjai azonban a kutatók, illetve kereskedelmi cégek voltak, nem pedig a hagyományos tudás eredeti birtokosai. E folyamat szemléltetésére terjedt el a *biokalózkodás* kifejezés, amely alatt a hagyományos közösségek tudásának és/vagy a tőlük származó biológiai anyagnak a jogosulatlan használata vagy a hagyományos tudáson alapuló termékek gyártásának és használatának monopolizációja értendő. Ennek egyik legismertebb példája a kurkuma sebgyógyításra való felhasználásához kapcsolódó US5,401,504 számú szabadalom. A szabadalom engedélyezése (1995) nagy meglepetést váltott ki, hiszen India-szerte jól ismerték, hogy a kurkuma vértisztító, illetve parazitaellenes hatása alapján jól alkalmazható sebgyógyításra és különféle bőrfertőzések kezelésére. Azonban annak ellenére, hogy a kurkuma minden indiai háztar-

tás számára időtlen idők óta ismert, csak nagyon nehezen lehetett olyan írásos információt találni, amely a kurkumapor sebgyógyító hatására vonatkozott. Ugyanakkor az amerikai szabadalmi törvények értelmében csak a nyomtatott, publikált írásos dokumentumok tekinthetők újdonságrontónak. Végül intenzív kutatómunka eredményeként sikerült felszínre hozni 32, többnyire szanszkrit, urdu és hindi nyelvű, több száz éves, a növény hagyományos felhasználási módjait feltáró publikációt. A „kurkumaszabadalomként” elhíresült eset azonban csak egy a sok közül, amelyet olyan találmányra engedélyeztek, amely biológiai források felhasználásán alapult anélkül, hogy e források jogosultja ehhez hozzájárult volna. E körbe tartozik az US5,304,718 számú, a kininnel kapcsolatos szabadalom is, amelyet a Colorado State University kutatóinak engedélyeztek és az US5751 számú növény-szabadalom, amely az Amazoniából származó *ayahuasca* nevű gyógynövényre és az ebből a helyi közösség tudása alapján kinyert és felhasznált anyagokra vonatkozott. De megemlíthető az EP436257 számú szabadalom is, amelyet 1995-ben engedélyeztek az Amerikai Mezőgazdasági Minisztérium és egy multinacionális cég, a WR Grace számára az Indiában őshonos növény, a miatyánkcserjefajokból (*Azadirachta Indica*) kivont inszekticid és fungicid hatású extraktummal kapcsolatban. A szabadalom megsemmisítése tíz évig húzódo eljárás végére tett pontot. Szintén India indítványozta a *Basmati* rizsre vonatkozó US5,663,484 számú szabadalom megsemmisítését. A sor folytatható tovább: az indiai áfonya (*Syzygium cumini*), balzsamkörte (*Momordica Charantia*), vadszőlő (*Gymnema sylvestre*) és padlizsán kevérekből készített, a diabétesz kezelésére alkalmas kompozícióval; a görögszénából (methi – *Trigonella foenum-graecum* L.) készült tonikkal, amelynek révén a vér glükózsztintje csökkenthető; a feketekömény (kala jeera, *Calonji-Bunium persicum*) tartalmú kompozíciókkal, amelyek révén az immunfunkciók erősíthetők, és amelyek előnyösen használhatók a diabétesz, a hepatitis és az asztma kezelésére.

Egy indiai felmérés során 762 random módon kiválasztott, gyógynövényalapú gyógyászati készítmény (NSZO: A61K35/78) tárgyú szabadalmat megvizsgálva arra a következtetésre jutottak, hogy az áttekintett 762 szabadalomból 374 (49%) valamilyen módon kapcsolatba hozható a hagyományos tudással. Azaz a szabadalmi bejelentések jelentős része szempontjából a technika állásának meghatározásakor elengedhetetlen a hagyományos tudás figyelembevétele.

Az USA kormányza ezeket az eseteket a következő módon kommentálta: a tudás átadása gyakran informális csatornákon, szemtől szembe történő kommunikáción alapul, ami ily módon csak azok számára biztosítja a hozzáférhetőséget, akik közvetlen kontaktusban vannak egymással. A nagy nyilvánosság nem élvezi ennek előnyeit, számára nem hozzáférhető. Emellett, amennyiben az információ nem írott formájú, nem hozzáférhető a szabadalmi újdonságvizsgálók számára sem, és ez olyan szabadalmak engedélyezéséhez vezet, amelyek egy meghatározott bennszülött közösség tudásán alapulnak. Azaz a hiba oka nem a szabadalmi rendszerben, hanem az őshonos tudás hozzáférhetetlenségében keresendő.

A „kurkumaeset”, amelyből végül is India győztesen került ki, mivel sikerült az USPTO (United States Patent and Trademark Office) által engedélyezett szabadalom megsemmisítését elérnie, mérföldkőnek tekinthető a biokalózkodás elleni küzdelemben. Az eset elemzéséből levont egyik legfontosabb tanulság a hagyományos tudás dokumentálásának a szükségessége volt. Ahogy egy ízben India egy, a WTO-hoz (World Trade Organization) benyújtott beadványában kifejtette, jóval költségtakarékosabb megoldás egy nemzetközileg elfogadott rendszer kialakítása a biokalózkodás megelőzésére, mint az amúgy is szegényes nemzeti erőforrások pocsékolása költséges jogi procedúrák finanszírozására a már engedélyezett szabadalmak megsemmisítése érdekében.

2. A HAGYOMÁNYOS TUDÁS DOKUMENTÁLÁSÁRA LÉTREHOZOTT ADATBÁZISOK

Mindaz egy sorozat adatbázis kifejlesztését eredményezte, amelyek különböző céllal jöttek létre, eltérő a területük, működési mechanizmusuk, szabályozási és menedzselési eljárásaik a hagyományos tudás szerteágazó jellegéből, illetve abból adódóan, hogy az adatbázis összeállítója mit tart fontosnak a védelem szempontjából. A számos lehetséges csoportosítás közül talán az egyik legszemléletesebb rendszerezés az adatbázis létrehozója, összeállítója szerinti csoportosítás. Ennek alapján az alábbi csoportok különíthetők el:

- a bennszülöttek által létrehozott lajstromok, adatbázisok;
- intézmények által fenntartott adatbázisok;
- a nem kormányzati szervezetek által létrehozott adatbázisok;
- állami szervezetek által létrehozott és működtetett lajstromok.

A továbbiakban az egyes csoportokba tartozó adatbázisok jellemző képviselőit mutatjuk be.

2.1. A bennszülöttek és a helyi közösségek által fenntartott adatbázisok

Lényegében virtuális jelleggel, de olyan adatbázisok már régóta léteznek, amelyeket bennszülöttek és helyi közösségek a hagyományos tudás megőrzése érdekében hoztak létre. Közülük néhány hivatalosabb formát öltött azáltal, hogy nemzeti intézmények kezdtek aktívan belefolyani a munkába annak érdekében, hogy a bennszülötteket támogassák hagyományaik megőrzésében. Ennek jellemző formái a helyi növényzetből herbáriumok létrehozása, a helyi tudás rögzítése videón, magnószalagon. Például a Kuku Thaypan törzs (York-félsziget, Ausztrália) öregei tudásukat, hiedelmeiket és gyakorlatukat írásos formában kívánták családtagjaik és a fiatal nemzedék számára megőrkíteni. Az ennek érdekében létrehozott adatbázis növényekre vonatkozó része feltárja az egyes növények spirituális, élelmiszer-ipari, gyógyászati és egyéb ipari használatát. Az adatokhoz való hozzáférés két szinten valósul meg:

- rekordok, amelyekhez csak a hagyományos tulajdonosok/csoportok/klánok/családok férnek hozzá („érzékeny” információ);
- rekordok, amelyekhez külső felhasználók (intézmények, turisták, kutatók) korlátlanul hozzáférhetnek („nem érzékeny” információ).

Bennszülött kezdeményezésre létrejövő adatbázisok tekintetében az egyik legambiciózusabb törekvés a kanadai Nunavik (Québec) régióban élő eszkimók által létrehozott adatbázis (<http://ned.nunavut.ca/>). Saját maguk úgy fogalmazták meg céljukat: célunk nem pusztán egy katalógus létrehozása és a tudósok számára annak elérhetővé tétele, hanem egy tisztelet és egyenlőség elvén nyugvó rendszer megteremtése. Az adatbázis létrehozása a fenti régióban élő eszkimók és a régió, valamint Kanada kormányzatának egyezményén alapul. A cél az eszkimók ökológiai és környezeti tudásával összefüggő információ lejegyzése és rendszerezése, elsősorban a döntéshozók tájékoztatása érdekében. Nem egy bárki által hozzáférhető adatbázist kívántak létrehozni, hanem korlátozott hozzáférés biztosításával elsődlegesen az adott eszkimó közösségen belül a promóciót, megőrzést és fenntartást kívánják elérni. Valamennyi adatgyűjtés egyéni vagy csoportos interjúkon alapult. Jelenleg a haszonmegosztást biztosító modell kialakításán dolgoznak.

2.2. Intézmények által fenntartott adatbázisok

Jelenleg számtalan olyan adatbázis létezik, amely a hagyományos tudásra vonatkozó információt is tartalmaz, és amelyek létrehozói és fenntartói különböző kereskedelmi szervezetek. Ezek közül a legismertebb a Natural Products Alert, közismert nevén NAPALERT, a MEDLINE és a CABI. A NAPALERT például 1975 óta több mint 125 ezer publikációt, beleértve a szabadalmi dokumentumokat is referál. Jelenleg havi 600 új cikket szkennek be. Ezek az adatbázisok azok, amelyeket munkájuk során a szabadalmi újdonságvizsgálók a leggyakrabban használnak, és noha felbecsülhetetlen információforrások, mégis talán ezekkel kapcsolatban merül fel a legerősebb aggodalom, hogy a hagyományos tudást a releváns bennszülött közösségek egyetértése nélkül, a bárki által hozzáférhető doménben elhelyezve, az eredeti jogosultak nem részesülnek semmiféle ellenszolgáltatásban.

Ezzel teljesen ellentétes szemléletre épül például a Venezuelában kifejlesztett BioZulua [alapító: Fundación para el Desarrollo de las Ciencias Físicas y Naturales (Fudeci)] adatbázis, amely a bennszülöttek védelme érdekében megteremti a lehetőséget az információ bizalmas kezelésére. Ez az akadémiai, tudományos jellegű adatbázis a venezuelai bennszülött lakosságnak a hagyományos gyógyászatához, ősi technológiákhoz, valamint a mezőgazdasághoz és táplálkozáshoz fűződő ismereteit foglalja magába. Az adatbázis kutatható fajokra, földrajzi előfordulásra (a terület műholdas felvételein alapuló), etnikai csoportokra, gyógyászati kezelésekre. Tartalmazza a gyógynövényeket gyűjtő és alkalmazó sámánok képét, adatokat arra vonatkozóan, hogyan reagálnak a páciensek a kezelésre, minden egyes növényvel kapcsolatban a genetikai profilt, azt, hogy pontosan hol lelhető fel. Tartalmazza to-

vábbb a begyűjtött fajok taxonómiai adatait, hagyományos felhasználási módjaikat, az egyes növények törzsi és kreol elnevezését is. Videofelvételek, fényképek, digitális képek szintén az adatbázis alkotórészei. Létrehozását elsősorban azzal indokolják, hogy a hagyományos tudást megvédjék az elenyészéstől és az erodálódástól. Az adatbázis fenntartói szerződést írtak alá a venezuelai környezeti és természetes források minisztériumával 2000-ben, amely lehetővé teszi az utóbbi számára a korlátlan használatot. Egyébként az adatbázishoz való hozzáférést esetenként biztosítják, elsősorban tudományos célra. A fenntartók igyekeznek titoktartási egyezményeket létrehozni azokkal is, akik az adatbázis megalkotásában részt vesznek. Az adatbázis önmagában nem biztosít a bennszülöttek számára semmilyen jogot, azonban az olyan adatokat, amelyek korábban nem kerültek a bárki által megismerhető doménbe, bizalmasan kezelik mindaddig, amíg egy olyan *sui generis* oltalmi formát sikerül létrehozni, amely már hatásos védelmet biztosít. Erre lehetséges megoldásként az ipari titok jogintézményét tartják.

2.3. A nem kormányzati szervek kooperációjával létrehozott adatbázisok

Sok esetben különböző, nem kormányzati szervek is bekapcsolódnak a hagyományos tudással kapcsolatos adatbázisok létrehozásába, elsősorban olyan területeken, ahol a nemzeti jog nem biztosít semmiféle iránymutatást az információgyűjtésre és -felhasználásra. E területen számos indiai példával találkozhatunk, amelyek közül néhányat röviden bemutatunk.

A *Farmers Rights Information System (FRIS)* (létrehozó szervezetek: Scarasia Mugnozza Genetic Resource Centre of the MS Swaminathan Research Foundation – MSSRF és egy Chennai székhelyű nem kormányzati szerv) esetében az adatbázis egy átfogó projekt részét képezi, amelynek célja olyan mechanizmusok kialakítása, amelyek révén azok a közösségek, amelyek a hagyományos tudáson alapuló agro-biodiverzitás megőrzésében részt vesznek gazdasági előnyhöz is juthatnak. Feltérképezik India számos tartományában a mezőgazdasági és a farmkonzervációval összefüggő gyakorlatot. A projekt elemei között szerepel például a hagyományos tudáson alapuló hagyományos fajták gyűjtése, farmerfórumok szervezése a falvakban, falusi génbankok létrehozása, a gazdálkodók oktatása a magok kiválasztására, a fajták tisztításával, nemesítéssel kapcsolatos ismeretek átadása és nem utolsósorban a gazdálkodók és a kereskedők közötti közvetlen (közvetítők kizárásával) kapcsolat létrehozása. A szervezet igyekszik előmozdítani a farmerek hagyományos szerepének megőrzését és a bennszülött közösségek számára megfelelő jogi elismerés biztosítását. Magának a gazdálkodónak a fényképe is részét képezi a rendszernek, ami segíthet a későbbi félreértések elkerülésében, a gazdálkodó azonosításában. Az adatbázis különös jelentőségét az adja, hogy kapcsolódik a Közösségi Génbankhoz (Community Gene Bank – CGB), amelynek célja a gazdálkodóktól származó különböző terményekből magminták gyűjtése. Ehhez szervesen illeszkedik az adatbázis, amely a minták részletes morfológiai leírását, a kapcsolódó hagyományos tudást és etnológiai információt tartalmaz.

A *Honey Bee hálózat* (<http://www.sristi.org/wsa/>), amelyet több mint 15 évvel ezelőtt alapítottak különböző nem kormányzati szervezetek tudósok, diákok részvételével. Jelenleg egy alapítvány [National Innovation Foundation (NIF)] koordinálja oly módon, hogy az alapításban részt vevő szervezetek maguk is fenntartanak különálló regisztereket, amelyek India különböző részeiről származó információkat gyűjtenek. Az adatbázis célja elsősorban a biodiverzitás konzerválása és használata, a mezőgazdasági és farmgyakorlat, az állattartás, a vízkezelési gyakorlat, a gyógynövényeken alapuló gyógyászat, az egészségügyi gyakorlat, a falusi kézművesség területéhez kapcsolódó, alulról induló (népi) (grassroot) innováció regisztrálása. Magát a gyűjtést diákok, tanárok, falusi fiatalok végzik. Az adatbázisban összegyűjtött anyagot több nyelvre lefordítják, és hírlevelek formájában is közzéteszik. Mindez segíti a szabadalmi elbírálók munkáját, de a NIF az innovátorok nevében tárgyal a potenciális vevőkkel is, és ugyancsak az ő nevükben számos szabadalmi bejelentést is benyújtottak, illetve licenciadásban is közreműködtek.

Az Indiában honos gyógynövényekre vonatkozó információt gyűjti és terjeszti az *FRLHT* nevű [Foundation for Revitalisation of Local Health Traditions (<http://www.frlht.org.in/>)] szervezet, amely egy, a hagyományos tudással kapcsolatos információt tartalmazó adatbázist is létrehozott. Ezek közé tartozik a *gyógynövények alapadatbázisa*, amelyre további adatbázisok épülnek. 140 500 köznapi elnevezéshez (13 nyelven, beleértve például a tamil, hindi, szanszkrit elnevezéseket is) kapcsolódó 7500 botanikai nevet tartalmaz. Az információ különböző aspektusai kapcsolhatók össze az egyedi azonosítók (ID-számok) révén: például a szaporítás, a kereskedelem, a gyógyszerészeti alkalmazás. Ehhez az adatbázishoz kapcsolódik a *Labguru* adatbázis, amely az indiai gyógynövényekkel kapcsolatos irodalmi hivatkozásokhoz biztosít hozzáférést, továbbá az indiai gyógyászatban használt *ásványok és fémek adatbázisa*. Az összefoglaló névvel *AYUSH adatbázisoknak* nevezett adatbázisok az indiai gyógyászat különböző irányzatainak (Saruta, Samhita, Siddha, Unani, Ájurvéda, valamint a homeopátiás gyógyászat) alapját képező gyógynövényekre vonatkozó információkat tartalmazzák. Meg kell említeni a szervezet által létrehozott böngészőt, amelynek révén a népi orvosláshoz (felölelve az ember- és állatgyógyászat és a növényvédelem területeit) kapcsolódó hagyományok ismerhetők meg.

Az ősi, történelmi növények használatát számos keresztény, zsidó és iszlám eredetű forrás (Biblia, Talmud, Mishnah; Maimonides és Avicenna munkái) is rögzíti. Számos közösségen belül (karachai, arab, beduin, afganisztáni, zsidó) ezek napjainkban is sok esetben egyes betegségek gyógyításának alapját képezik. Azonban tekintve, hogy az információ elsősorban szóbeli hagyományok átadásával terjed, komoly veszély, hogy fokozatosan eltűnik. Ennek elkerülésére hozták létre a MEMP adatbázist (A Database for Middle Eastern Medicinal Plants; http://www.hadassah.org.il/English/Eng_SubNavBar/Departments/Clinics+and+Institutes/Natural+Medicine+Research+Unit/Preservation/) 1995-ben, amely a helyi (közel-keleti) gyógynövényekre vonatkozó etnobotanikai információt tartalmaz. Az adatbázis döntően két forrásra támaszkodik: a ma is létező beduin közösségekben működő helyi gyógyítók-

tól szerezhető tudásanyagra, valamint a Haddassah Hebrew University School of Medicine néhai professzora, David Zaihek által a zsidó és arab gyógyítókkal folytatott beszélgetésekből leszűrhető információra. Az adatbázisban szereplő rekordok a következő mezőket tartalmazzák: *a)* botanikai információ, a növényfajok leírása, a köznapi elnevezés angolul, héberül és arabul, az egyes országokban, például Jemenben, Marokkóban használt elnevezések, részletek a geográfiai elhelyezkedésre vonatkozóan; *b)* fotográfiák; *c)* gyógyhatásra vonatkozó információ, amely nemcsak a hagyományos felhasználást, hanem a modern klinikai értelmezést is tartalmazza minden faj esetében. A történelmi felhasználás bemutatása során a hagyományos gyógyítók által használt nyelvezetet alkalmazzák, míg a párhuzamos mező tartalmazza a naprakész információt, amely az egyes növények potenciális klinikai jelentőségének modern értelmezését tartalmazza; *d)* terápiás aktivitás: 70 olyan átfogó klaszszikus gyógyászati szakszó alkalmazásával, amelyeket hagyományosan használtak a növény hatásának jellemzésére (például „szorulásellenes, bőrápoló, sebgyógyító, fájdalomcsillapító hatás”); *e)* gyógynövényhatás: modern farmakológiai értelmezés szerinti hatás (például: „gyulladásgátló, nyugtató, sebgyógyító”); *f)* egyéb releváns etnobotanikai információ: arra vonatkozó információ, hogy az egyes növényeket mikor kell begyűjteni, elkészíteni, adagolni, egyéb növényekkel alkotott kombinációik, a használatukhoz kapcsolódó rítusok; *g)* megjegyzések: az adott fajtához más területeken, például Európában, Kínában, Tibetben milyen gyógyászati hagyományok kapcsolódnak.

2.4. Állami szervezetek által létrehozott adatbázisok és lajtromok

Ezen a területen az egyik legismertebb adatbázis a Traditional Knowledge Digital Library (TKDL; <http://www.tkdil.res.in/tkdil/langdefault/common/home.asp?GL=Eng>) amelynek létrehozása két ún. „rossz” szabadalom engedélyezéséhez kapcsolódik. A kurkuma gyógyító hatásával összefüggő US5,401,504 számú szabadalom és az EP436257 számú, a „neemtree” (miatánkcserje) fungicidként való felhasználásával összefüggő szabadalom megsemmisítését kezdeményezték (többek között) különböző indiai szervezetek, azon az alapon, hogy az e növényekhez kapcsolódó előnyös hatások Indiában évszázadok óta ismeretek. További hasonló esetek elkerülése érdekében döntöttek különböző indiai tudományos intézmények és minisztériumok egy egyszerű keresőfelületű, egyszerűen kezelhető adatbázis kifejlesztéséről. A létrehozás céljai az alábbiak.

- Annak megakadályozása, hogy olyan szabadalmakat engedélyezzenek, amelyek a hagyományos tudás felhasználásán alapulnak, és amelyeknél így a feltalálói tevékenység nem lelhető fel.
- Kapcsolat, híd teremtése a modern tudomány és a hagyományos tudás között.

Az adatbázis India és a dél-ázsiai régió hagyományos gyógyászatával kapcsolatos ismereteket dolgozza fel. Napjainkig 65 000 az Ájurvédából, 70 000 az Unaniból és 3000 a Siddhából származó összetétel regisztrálását végezték el. Az adatbázishoz a szabadalmi hivatalok is

hozzáférnek, és angol, német, francia, spanyol és japán nyelven kutatható. Ehhez kapcsolódóan India kifejlesztett (2001-ben) egy, a hagyományos tudás osztályozását lehetővé tevő rendszert, amely hasonló elvek alapján épül fel, mint a nemzetközi szabadalmi osztályzási rendszer, azonban egy-egy csoport kiterjesztésével a hagyományos tudás jobb körülírását biztosítja. Például a gyógynövényekre vonatkozó osztályjelzeten belül (A61K35/78) kb. 5000 alcsoportot hoztak ily módon létre. A WIPO elfogadta, hogy a gyógyszerhatóanyagok 200 olyan alcsoportját is beépíthessék az IPC (International Patent Classification – nemzetközi szabadalmi osztályozás) rendszerbe, amelyek az Indiában honos gyógynövények alkalmazásán alapulnak.

A hagyományos tudás oltalmára napjainkban már számos nagy bennszülött populációval rendelkező fejlődő ország (India, Brazília, Kenya, Panama, Portugália, Thaiföld) nemzeti jogrendszere is előírja különféle lajstromok létrehozását. A legtöbb eredmény a panamai és a perui rendszer esetében tapasztalható. A panamai rendszer a folklórhoz és a környezethez, a perui rendszer a biodiverzitáshoz kapcsolódó hagyományos tudásra fókuszál.

A *Panamai rendszer* (Law No. 20; 26. 06. 2000.) a kollektív tudáson alapuló szellemi tulajdon védelmének eszközrendszerét igyekszik megteremteni, elsődlegesen a kultúra olyan kifejezési eszközeire (modellek, rajzok, szimbólumok, grafika, zene) fókuszálva, amelyek egy speciális lajstromrendszerbe foglalást követően kereskedelmi forgalom tárgyává válhatnak. A bennszülöttek kulturális örökségének olyan megnyilvánulási formái (szokások, hagyományok, hiedelem, vallás stb.), amelyek nem lehetnek a szellemi tulajdon-védelem eszközeivel védhető kizárólagos oltalom tárgyai is, bejegyezhetők a lajstromba annak érdekében, hogy eredetiségüket és autenticitásukat megőrizhessék. A bejegyzés feltétele az egyértelmű azonosíthatóság, ami azt jelenti, hogy a közösség és az oltalom tárgya közötti belső kapcsolatnak egyértelműnek kell lenni. A regisztrálás érdekében a nemzeti hatósághoz kell a bejelentést benyújtani, amelyet – ha megfelel a követelményeknek – olyan kollektív jogként regisztrálnak, amelynek a jogosultja az adott bennszülött közösség. A kollektív lajstrom része egy olyan *sui generis* rendszernek, amely alapján pozitív oltalom biztosítható, azaz a regisztrált hagyományos tudás nem használható a jogosult, azaz a releváns közösség engedélye nélkül. A törvény speciális szerepet tulajdonít a szokásjognak és gyakorlatnak azáltal, hogy deklarálja, hogy a művészet, a kézművesség és az egyéb kulturális kifejeződések az adott bennszülött közösség hagyományain alapulnak, és azok felhasználásának, kereskedelmi forgalomba hozásának joga az adott közösséget illeti.

Peruban a vonatkozó törvény (27811; 24. 07. 2002.) háromféle adatbázis létrehozását írja elő: nemzeti nyilvános lajstrom, nemzeti bizalmas lajstrom és helyi lajstrom. A nemzeti lajstromokat az iparjogvédelemért is felelős hatóság igazgatja, a helyi lajstromért pedig maguk a helyi közösségnek a felelősek. A nemzeti nyilvános lajstrom centralizált és rendszerezett információt tartalmaz, amely elsődlegesen a szabadalmi hatóságok munkáját segíti. Ez bárki számára hozzáférhető. A bennszülöttek képviselőik útján regisztrálhatnak akár a

nyilvános, akár a bizalmas adatbázisba. A regisztrációhoz szükséges a biológiai forrás világos leírása, a bennszülött közösség és képviselőjének azonosításához szükséges adatok. A helyi lajstromokkal kapcsolatban a törvény nem tartalmaz megkötéseket, a létrehozásukkal kapcsolatos szabályokról, tartalmukról a helyi közösségek döntenek.

2.5. Hogyan kutassunk? Az újdonságvizsgálathoz leggyakrabban használt adatbázisok

Aki a hagyományos tudással kapcsolatos, bárki által hozzáférhető (természetesen ezek a konkrét adatbázistól függően lehetnek díjkötelesek) adatbázisokat kívánja megismerni, a legsokrétűbb információhoz akkor jut, ha a WIPO honlapján keresztül teremt meg a kapcsolatot. E honlapon megtalálható a hagyományos tudással kapcsolatos online adatbázisok, valamint a tagállamok által, illetve nemzetközi kezdeményezésre összeállított adatbázisok listája (Portal of Online Databases and Registries of Traditional Knowledge and Genetic Resources; <http://www.wipo.int/tk/en/databases/tk/index.html>). (E portálra vonatkozó bővebb információ a WIPO WIPO/GRTKF/IC/3/6 ANNEX I. számú munkaanyagából nyerhető.) Ugyanezen az oldalon megtalálható azoknak a hagyományos tudásra vonatkozó, nem szabadalmi dokumentumoknak, folyóiratoknak, referáló folyóiratoknak a listája is, amelyek további segítséget nyújthatnak az újdonságkutatóknak. A WIPO célja e lista közreadásával nem a hagyományos tudásnak mint olyannak az összegyűjtése, hanem az, hogy megakadályozza az ezzel kapcsolatos tudásra épülő szabadalmak engedélyezését.

Az alábbiakban e bárki által hozzáférhető adatbázisok rövid jellemzését és elérhetőségüket adjuk meg.

AGRICOLA (AGRICultural OnLine Access) – <http://www.nal.usda.gov/ag98>

A mezőgazdasági irodalom (cikkek, monográfiák, szabadalmak, tézisek, műszaki jelentések stb.) bibliográfiai adatbázisa. Gyűjtési idő: 1970-től napjainkig.

BIOSIS (Biological Abstracts) – <http://www.biosis.org/>

Bibliográfiai adatbázis. A világ minden részéről gyűjt biológiai, biológiai és botanikai témájú információkat, beleértve a konferenciaanyagokat és szabadalmakat is 1969-től napjainkig. Évente kb. 360 ezer új bejegyzést hoznak létre, amelyek 90%-ához a szerző által készített kivonat is tartozik.

CAB HEALTH Database – <http://www.ovid.com/site/catalog/DataBase/30.jsp>

Emberi táplálkozásra, parazitákra, trópusi betegségekre és gyógynövényekre specializálódott adatbázis. 1973-tól kezdődően biztosít hozzáférést az újságokhoz, kutatási jelentésekhez, szabadalmakhoz, szabványokhoz, disszertációkhoz, konferenciaanyagokhoz, éves jelentésekhez. Az adatbázis 860 ezer rekordot tartalmaz, és évente átlagosan 45 ezer rekorddal bővül.

EMBASE.com – <http://www.embase.com/>

Gyógyszerekre és biogógyászatra vonatkozó, több mint 13 millió rekordot tartalmazó bibliográfiai adatbázis, amely kiegészítésként 1966-tól a MEDLINE-ből származó rekordokat is tartalmaz.

JICST-Eplus – <http://www.heatpumpcentre.org/Links/JICST.asp>

Átfogó bibliográfiai adatbázis, amely a tudomány, a technológia és a gyógyszerek területéről Japánban publikált valamennyi irodalomra vonatkozó információt tartalmazza.

MEDLINE – http://www.nlm.nih.gov/databases/databases_medline.html

Egyedülálló bibliográfiai adatbázis, amelynek gyűjtési területe a gyógyszerek, a fogászat, az állatgyógyászat, az egészségvédelemmel összefüggő rendszerek és a klinikai vizsgálat előtti tudományos eredmények. 11 millió indexelt újsághivatkozást és kivonatot tartalmaz. Jelenleg 4500, az USA-ban és 70 egyéb országban publikált folyóiratot figyel.

NAPRALERT (NATURAL PRODUCTS ALERT) – <http://info.cas.org/ONLINE/DBSS/napralertss.html>

A természetes eredetű termékekre vonatkozó adatok gyűjteménye. Ilyen adatok például a biológiai és gyógyászati aktivitás, a taxonómiai eloszlás, a növényi, mikrobiológiai és állati eredetű kivonatok kémiai jellemzői. Az adatbázisban lévő 162 285 bibliográfiai rekord 137 340 természetes eredetű termékre és 156 695 organizmusra vonatkozó információt tartalmaz.

RACINES – http://www.iim.qc.ca/html/body_racines.html

A hagyományos és bennszülött tudásra és gyakorlatra vonatkozó információt tartalmaz. Lehetővé teszi a különféle közösségek, törzsek (Mayak, Masai, Berber) szerinti kutatást is.

TCMLARS (Traditional Chinese Medical Literature Analysis and Retrieval System) – <http://www.rosenthal.hs.columbia.edu/>

Az adatbázisban lévő körülbelül 200 000 hivatkozás a kínai gyógynövényekre, akupunktúrára, kínai masszázusra vonatkozó információt tartalmaz, amelyet 520 biogógyászat tárgyú, Kínában és más országokban publikált folyóirat figyelésével nyertek 1984 óta.

TRAMED (Traditional Medicine Database) – <http://www.mrc.ac.za/Tramed3/>

Az adatbázis tartalmazza a jelenkori tudományos irodalomból a gyógynövényekre, ezek gyógyhatására, toxikológiájára vonatkozó adatokat, elsősorban az afrikai vonatkozásokra fókuszálva.

Thai Index Medicus – <http://161.200.96.194>

A thai gyógyászati tárgyú újságokat figyeli 1918-tól napjainkig.

Traditional Chinese Medicine Database (TCMD) – <http://www.rosenthal.hs.columbia.edu/>
Körülbelül 20 ezer rekordot tartalmazó, 150-200 folyóirat figyelésével nyert, bibliográfiai adatokat és kivonatokat tartalmazó adatbázis a hagyományos tudás területével kapcsolatos cikkekből.

Web-Agri.com – <http://www.web-agri.com/>

A mezőgazdasággal kapcsolatos közlemények figyelését végző keresőszerver. 764 244 mezőgazdasággal kapcsolatos honlapot figyel.

Szintén a WIPO honlapján keresztül hozzáférhető, hagyományos tudással összefüggő speciális, online adatbázisok:

- <http://www.taiga.net/> – Yukon: a hagyományos tudás dokumentált adatai;
- <http://nativeknowledge.org> – Alaszka: hagyományos tudás és a helyi élelmek adatbázisai (Traditional Knowledge and Native Foods Database);
- <http://www.umd.umich.edu/> – Óslakos amerikaiak etnobotanikai adatbázisa, amelyet az University of Michigan-Dearborn állított össze;
- <http://ip.aaas.org/tekindex.nsf> – TEKPAD (Traditional Ecological Knowledge Prior Art Database).

További, a WIPO honlapján keresztül is hozzáférhető, különböző nemzetközi szervezetek által összeállított adatbázisok:

- Consultative Group on International Agricultural Research (CGIAR) (<http://www.singer.cgiar.org/>) – A genetikai forrásokra vonatkozó, az egész világra kiterjedő információs hálózat;
- <http://www4.worldbank.org/afr/ikdb/search.cfm> – A Világbank által összeállított, a hagyományos tudásra vonatkozó adatbázis.

Aki nem éri be ennyivel, annak még számos, interneten keresztül is hozzáférhető újság, folyóirat is a rendelkezésére áll:

- *The Honeybee Newsletter* (kiadó: The Society for Research into Sustainable Technologies and Institutions, Ahmedabad, India);
- *Le Voix du Paysan* (kiadó: SAILD, Yaoundé, Cameroon);
- *The Indigenous Knowledge and Development Monitor* (kiadó: The Nuffic Centre for International Research and Advisory Network);
- *The Journal of Ethnopharmacology* (kiadó: Elsevier Science Ireland Ltd).

A WIPO több tagállama is összeállított a hagyományos tudással összefüggő adatbázist, amelyek közül az alábbiak jelen pillanatban bemutató formában, pdf formátumban férhetőek hozzá szintén a WIPO honlapján keresztül:

- China Traditional Chinese Medicine Patents Database (<http://www.wipo.int/>) – A hagyományos kínai gyógyászzal (gyógyszerekkel) kapcsolatos adatbázis;

- Health Heritage Test Database (<http://www.wipo.int/>) – A hagyományos egészségvédelemmel kapcsolatos indiai kísérleti adatbázis;
- Traditional Knowledge Digital Library (TKDL) of Ayurveda (<http://www.wipo.int/>)
 - Az Ájurvéda hagyományain alapuló gyógyászatra vonatkozó indiai adatbázis.

A WIPO genetikai forrásokkal foglalkozó kormányközi szervezete, az IGC (International Committee on Intellectual Property, Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore) jelenleg folyamatban lévő munkája egy olyan online jogi adatbázis összeállítása (Szerződések adatbázisa), amelynek révén megismerhetők a biodiverzitással kapcsolatos, a hozzáférésre és haszonmegosztásra vonatkozó szerződések, egyezmények is. (A munka átfogó ismertetése megtalálható a WIPO/GRTKF/IC/3/4 számú munkaanyagban.) A cél nem a jogi szövegek és precedensek gyűjteményét biztosító adatbázis összeállítása, hanem az általános megközelítésre vonatkozó információ összegyűjtése, az információáramlás biztosítása. Az adatbázisban való kutatás során lehetséges például olyan szűkítés, amelynek révén megjeleníthetők azok a szerződések, amelyek iparjogvédelemmel kapcsolatos vonatkozásokat is tartalmaznak.

2.6. Korlátok és lehetőségek: a hagyományos tudással kapcsolatos nyilvántartások általános jellemzői

Az utóbbi időben számos kormányzati, nem kormányzati szervezet, helyi közösség vált aktívvá a hagyományos tudás megőrzésére és védelmére vonatkozó munkában, és ennek egyik jeleként a hagyományos tudással kapcsolatos adatbázisok, lajstromok számának látványos növekedése figyelhető meg. Komoly gond azonban az, hogy ezek az adatbázisok különböző szerkezettel rendelkeznek, a hagyományos tudással kapcsolatos ismereteket különböző formákban tartalmazzák. E fejezetben azt vizsgáljuk, hogy melyek azok az általános jellemzők, amelyek a hagyományos tudás dokumentálására létrehozott adatbázisokat jellemzik.

Az adatbázisokba foglalt információ leggyakrabban az alábbi *területek* valamelyikét érinti:

- használatra, jellemzőkre vonatkozó információ, gyógynövények hatása, eljárás gyógyhatású hatóanyagok előállítására,
- az agrodiverzitás, a természetes források komponenseinek használatára vonatkozó információ (termények, rovarirtók, talajok),
- az ökosziszterre vonatkozó speciális ismeretek,
- vallási gyakorlatok, rítusok leírása,
- mítoszok, hiedelmek, legendák, történelmi ismeretek.

Az egyes adatbázisok működhetnek egy létező jogi környezetben, amely megszabja a működési területüket, eljárási lépéseiket, az adatbázisba foglalt információ oltalmával kapcsolatos szabályokat (például Peru), vagy izolálva egy speciális közösség, illetve magánszemélyek kezdeményezésére (Kanada, Venezuela).

Az adatbázis nyilvánosság általi hozzáférhetősége különböző szinteken valósulhat meg. Ismertek teljesen zárt adatbázisok, amelyek pontosan azon cél elé állítanak korlátot, hogy bárki szabadon kutathasson ezekben. Az ilyen teljesen bizalmas adatbázis létrehozása azonban hatásos eszköz a hagyományos tudás megőrzésére a helyi közösségek vagy egy zárt kutatóközösség számára. Azonban ha a cél az, hogy az adatbázis a defenzív védelmet segítse elő, azaz eszköz legyen a biokalkuláció megelőzésére, akkor erre csak akkor van esély, ha az szabadon hozzáférhető. Ismertek olyan „flexibilis” adatbázisok is, amelyek a hozzáférés különböző szintjeit valósítják meg. Az, hogy milyen szinten valósul meg a hozzáférés, függ attól is, hogy a mi motiválja a bennszülött közösséget arra, hogy a hagyományos tudást adatbázisokba foglalja. Ez lehet pénzügyi rendezés, szellemi tulajdon-jog alapítása, valamilyen kizárólagos jog a hagyományos tudás használatára.

Az adatbázisok létrehozásának céljai meghatározzák jellemzőiket és fejlesztésük irányait is. A leggyakrabban a következő célok jelölhetők meg:

- eszközül szolgálnak a hagyományos tudás védelmében, erre vonatkozó jogalapításban,
- lehetővé teszik a hagyományos tudás megőrzését az eljövendő generációk számára,
- a hagyományos tudás jogosultjainak azonosítására szolgálnak, ezen belül
 - azon jogosultak azonosítására, akik felhatalmazottak a haszonmegosztási szerződés létrehozására,
 - azon hagyományostudás-tulajdonosok azonosítására, akik hajlandók kapcsolatot létrehozni az egyetemekkel, kutatóhelyekkel.

A lajstromok területe és intézményi irányításuk

Kiterjedésüket tekintve a lajstromok, adatbázisok létrejöhetnek helyi, regionális vagy nemzetközi szinten. Mindegyik esetben fontos, hogy a bennszülöttek is részt vegyenek a tervezésükben, fenntartásukban és menedzsmentjükben. A nemzetközi szint rendszerint egy hálózat létrehozását jelenti, amely linkeket biztosít a nemzeti, illetve helyi szintű regiszterek felé. Különös érdeklődésre tarthatnak számot a helyi szerveződés alapján létrejövő adatbázisok. Azokon a területeken, ahol a hagyományos tudás erodálódik, elvész, nagyon fontos, hogy e tudást és különböző megnyilvánulásait dokumentálják. Ez a hagyományos tudás megmentésének, megőrzésének tudatos stratégiája, de szerepe lehet olyan új megközelítések megteremtésében, mint például a helyi közösségeken belüli tanítás, a közösségen belüli összetartás, büszkeség erősítése. A nemzeti lajstromok fontos szerepet játszanak abban, hogy egy adott közösség hagyományos tudásának eredményeként létrejövő alkotás feletti jogi oltalmat biztosítsák vagy a hagyományos tudás feletti ősi jogok létezését dokumentálják. Segíthetnek azon közösségek azonosításában is, amelyek hajlandók kapcsolatba kerülni kutatóintézetekkel, egyetemekkel. Az ilyen regiszterek fenntartásáért, rendszerezéséért, a bejelentések kezeléséért rendszerint valamilyen centralizált hatóság, többnyire a nemzeti iparjogvédelmi hatóság a felelős.

2.6.1. A hagyományos tudáson alapuló információ lejegyzésével kapcsolatos nehézségek

A hagyományos tudás dokumentálása nehéz feladat. Míg a hagyományos tudás maga számos tudományos és innovatív jellemzőt tartalmaz, e kontextusban a kulturális, spirituális, történelmi vonatkozásokat is fenn kell tartani, és rögzíteni kell. Fontos, hogy a precíz regisztrálás érdekében minden lehetséges eszközt felhasználjanak, és a leíráshoz lehetőleg többféle módszert alkalmazzanak, mivel egyetlen módszer sok esetben nem elegendő valamennyi aspektus megragadására. Így azonkívül, hogy a hagyományos tudást írott formában ismertetik, a helyi közösség megkívánhatja a térképek, fényképek, növényi kivonatok, rajzok, gyakorlati tapasztalatok stb. rögzítését is.

Amennyiben a cél az iparjogvédelmi jog alapítása is, akkor az információnak olyannak kell lenni, hogy

- a leírás alapján bárki követhesse az eljárást,
- a szabadalmi elbírálók számára eldönthető legyen, hogy a leírtak milyen mértékben érintenek egy hasonló tárgy körű bejelentést,
- ha a feltárt műszaki alkotás alkalmas iparjogvédelmi oltalom megszerzésére, annak olyan formájúnak kell lenni, hogy a szabadalomengedélyezés követelményeinek megfeleljen.

Célszerű, ha a rekord még az alábbi információkat is tartalmazza:

- a termék elnevezése, az eljárás rövid ismertetése, bármilyen, az eljárás/termék használatából származó előny ismertetése;
- a termék lehetséges variációi, egyes adalékok alternatívái,
- a jogosult közösség megnevezése.

Az adatbázis szerkesztésével kapcsolatos egyik nehézség az egy-egy bennszülött közösség birtokában lévő információ hihetetlenül nagy mennyisége, amely teljes egészében nem biztos, hogy lejegyezhető. Gond az is, hogy a régi szövegeket nehéz lefordítani, ugyanazt a növényt a különböző területeken különbözőképpen nevezik el. Egy igazán átfogó adatbázisnak valamennyi létező fajt, minden egyes felhasználási lehetőséget ismertetni kellene. Így a hagyományos tudás dokumentálása teljes mélységében gyakorlatilag nem lehetséges. A valóságban ezért általában egy-egy speciális területre szűkített, de e területen nagyon átfogó adatbázisok létrehozása a jellemző.

A hagyományos tudás dokumentálásával kapcsolatban több aggodalom is felmerül. Az egyik ilyen, hogy a dokumentálás megszünteti annak egyik legfontosabb jellemzőjét, a dinamikus jellegét, és ily módon befagyaszthatja azt jelenlegi formájába. Emiatt a bennszülött vezetők egy része egyenesen ellenzi a dokumentálást.

Az, hogy az adatbázisok, illetve lajstromok ténylegesen mennyire hatékony szerepet képesek játszani a bennszülött közösségek érdekérvényesítése szempontjából, szintén számos tényező függvénye. Szerepe van ebben annak, hogy milyen mértékben kapcsolódik az adott adatbázis a bennszülött közösségekhez a tekintetben, hogy elfogadja és válaszol a

hagyományos tudás dinamikus természetére, és biztosítja, hogy az adatok osztályozása nem sorvasztja el a hagyományos tudást. Nagymértékben függ attól is, hogy a releváns adatbázishoz ténylegesen mennyire férnek hozzá a helyi közösségek, mik a lehetőségeik a harmadik fél általi hozzáférés és felhasználás ellenőrzésében, de legfőbbképpen attól, hogy milyen lehetőségeket kínál az adott adatbázis egy adott közösség szempontjából a hagyományos tudás feletti rendelkezési jogok elismerésében.

2.6.2. Standardizált regisztráció, a jogok oltalma vagy erőzítője?

Az adatbázisok szerkezetében és tartalmában való jelentős eltérés megnehezíti azt, hogy a hatóságok hatékonyan hozzá tudjanak férni az ezekben felhalmozott információkhoz. Ennek elkerülése érdekében legalábbis minimális szintű harmonizációra lenne szükség a különböző szerkezetű adatbázisok között. Így esetleg az is megvalósulhatna, hogy a helyi, regionális és nemzeti szintű adatbázisoknak például egy, a WIPO által irányított nemzetközi hozzáférése legyen. Egy ilyen, ún. standardizált regisztráció bevezetését, ami nemzetközileg elfogadott adatspecifikáció (megegyezés szerinti standardok) kifejlesztését igényelné, a WIPO kormányközi szervezetén, az IGC-n belül első ízben az Ázsiai Csoport javasolta. Ez irányba mutat például az Indiában kifejlesztett Traditional Knowledge Digital Library, amelyhez a WIPO IPC-rendszeréhez kapcsolódó ún. TKRC (Traditional Knowledge Resource Classification) osztályzási rendszert fejlesztették ki. A sok előny mellett azonban létezik néhány hátulütője is ennek az elképzelésnek. Egyrészt egyértelműen elősegíti ugyan a szabadalmi újdonságvizsgálók munkáját, azonban hagyományos tudáslajstromoknak, adatbázisoknak a meglévő szellemi tulajdon-védelem elvein nyugvó rendszerbe illesztésével féltő, hogy a hagyományos tudás kulturális, társadalmi és technikai realitásai már kevésbé tükröződnének. Ismert, hogy több, a hagyományos tudással összefüggő lajstrom az újdonságkutatás szempontjából korlátozott értékkel bír, mivel valamilyen ok miatt a benne foglalt információ nem vagy csak korlátozottan hozzáférhető. Ezek közül azonban számos igen értékes a bennszülöttek számára. Egy nemzetközi specifikáció létrehozása virtuális korlátot, követelményrendszert teremthet arra vonatkozóan, hogy milyen feltételek teljesítése mellett történhet meg az adott információ regisztrálása, mely regisztráció szükséges ahhoz, hogy a jogokat elismerjék. Az iparjogvédelmi hatóságok például helyezkedhetnek arra az álláspontra, hogy a technika állása a szabadalmi bejelentés értékelésénél csak az, ami az adatbázisokban fellelhető, az az információ, amelyet egy nemzetközi követelményrendszernek megfelelően regisztráltak. Ez sok esetben a bennszülöttek számára a jelenleginél is kedvezőtlenebb helyzetet teremt. Számolni kell azzal is, hogy a regisztrációhoz szükséges osztályzási rendszer kifejlesztése, hasonlóan a több nyelvre történő fordításhoz, jelentős költségnövelő tényező, amely nem feltétlenül jelent közvetlen hasznot a bennszülötteknek, ugyanakkor jelentős előny a tudományos és a kereskedelmi szektor számára. Így amíg a

hagyományos tudás oltalmára vonatkozó nemzetközi jog kialakítása szempontjából feltehetően előnyös lenne a regisztrációhoz szükséges adatok standardizált minimumspecifikációjának a kialakítása, addig pontosan a harmonizációra irányuló törekvés ellentétes a hagyományos tudás és az erre vonatkozó szokásjog diverzitásával és szerteágazó jellegével. Valószínűleg még nem jött el az az idő, és talán még a technikai bázis sem elég világos ahhoz, hogy létre lehessen hozni egyetlen klasszifikációs rendszert. Ennek ugyanis fel kellene ölelnie nemcsak a társadalmi, gazdasági, kulturális és környezeti szempontokat, hanem a hagyományos tudáshoz kapcsolódó spirituális vonatkozásokat is.

2.6.3. Az adatbázisok szerepe a hagyományos tudás jogi oltalmának biztosításában

Defenzív védelem

Számos esetben olyan találmányok nyertek szabadalmi oltalmat, amelyek a hagyományos tudás felhasználásán alapultak, és amelyek így valójában nem feleltek meg az újdonság/felhalálói tevékenység kritériumának. Általában ez a tény azzal magyarázható, hogy a vizsgáló hatóság nem tudott az ezekkel kapcsolatos technika állásához hozzáférni. Gyakran e tudás csak szájhagyomány útján terjedt, írásos dokumentáció nem létezett, vagy ha igen, akkor olyan nyelven, amelyen a vizsgáló hatóság nem rendelkezett jártassággal. E szituáció jelentős mértékben javult a hagyományos tudással kapcsolatos adatbázisok létrehozásával.

Vitathatatlan az adatbázisok szerepe a defenzív védelemben, azaz abban, hogy megakadályozzák az arra nem jogosultak számára szabadalmak engedélyezését. Az a kívánság azonban, hogy a hagyományos tudást bárki által hozzáférhető adatbázisokba foglalják, „kétélű kard”. Él a félelem, hogy az ez ideig titkosan kezelt információ most a bárki által hozzáférhető doménbe kerül, és ezáltal szinte „hívogatja” a vállalati és kutatói érdeklődést az információ szabad felhasználására. A dolog pozitív oldala viszont az, hogy pontosan az ilyen lajstromok teremthetik meg a lehetőséget arra, hogy a közösségek vagy egyének a birtokukban lévő tudás alapján az ebből származó haszon megosztására is jogot formálhassanak. Ez természetesen akkor lehetséges, ha az ellenőrzésre vonatkozó jogi mechanizmusok is kiépülnek, aminek bár már sok eredménye van [számos ország nemzeti jogrendszere például már előírja, hogy a szabadalmi bejelentésekben fel kell tárni a biológiai anyag eredetét; kezdeményezték azt is, hogy foglalják e jogokat a TRIPS-megállapodásba (Trade-related Aspects of Intellectual Property Rights) és a PCT-egyezménybe (Patent Cooperation Treaty) is.], korántsem tekinthető teljesen lezártnak.

Szembe kell nézni azonban más problémákkal is. Ezek egyike a hagyományos tudás közvetítésére használt terminológiában rejlik. Eltekintve a fordításban rejő nehézségektől, a hagyományos szavak gyakran általános természetűek, és nem található meg a modern gyógyászati megfelelőjük. Például ugyanazt a terminológiát korábban egy meghatározott betegség számos különféle fajtájára használták. Az ősi indiai szövegekben a májbántalmak-

ra különböző általános kifejezések találhatók, ezzel szemben a nyugati világ napjainkban a Hepatitis A, Hepatitis B, Hepatitis C terminológiát alkalmazza. Így noha Indiában egy meghatározott növényt évszázadok óta használnak a máj különböző betegségeinek leküzdésére, a nyugati világ nem feltétlenül ismeri el ezt ilyen formában, tekintve, hogy például a Hepatitis B nem szerepel szó szerint a hagyományos tudást feltáró dokumentumban. Azaz ilyen esetekben az adatbázis nagyobb hasznára van korunk „feltalálójának” vagy bejelentőjének, mint a hagyományos tudás eredeti birtokosának.

Figyelembe kell venni azt is, hogy a szabadalmi jog lehetővé teszi lényegében kis előrelépések szabadalmi oltalmazását is egy már létező tudásra alapozva, feltéve, ha a feltalálói tevékenység belátható. Nevezetesen, ha az igénypontot megfogalmazó személy „kellő gondossággal” jár el, az adatbázis nemhogy gátolná a biokalkulációt, hanem inkább ösztönzi azt. Az emberi találmányosságot nem lehet alábecsülni! Vegyük azt az esetet, amikor a szabadalmat a „száraz szem” kezelésével kapcsolatban engedélyezik. Ilyen gondok orvoslására egy indiai dokumentum feltárja a kumari (aloe vera) előnyös hatását. Eszerint a következőképpen kell eljárunk: vegyünk néhány levél aloe verát, mossuk meg tiszta vízzel, és ezt követően morzsoljuk össze a leveleket. A levelekből extrahált oldatból néhány cseppet tegyünk a szembe, és a probléma megoldódik. Abban a szabadalomban, amelyet az USPTO engedélyezett, az egyetlen különbség az, hogy a „tiszta vizet” klórozott vízzel cserélték fel. Létezik műszaki zsargon (hőmérséklet stb.), ami olyanná teheti a megoldást, mintha az valóban teljesen új, feltalálói tevékenységen alapuló termék/eljárás lenne. Az, hogy a „kurkumaszabadalmat” (US5401504) végül is sikerült megsemmisíteni, elsősorban annak köszönhető, hogy a bejelentőnek nem voltak ténylegesen birtokában a megsemmisítés jogalapjaként utóbb feltárt dokumentumok.

Pozitív oltalom, az adatbázisok szerepe a sui generis oltalom biztosításában

Noha a defenzív védelem megakadályozza, hogy az arra nem jogosult a megoldásra kizárólagos jogot alapíthasson, ebből nem következik, hogy egyben elismerik a bennszülöttek hagyományos tudás feletti rendelkezési jogát is. Mi több, a kritikák szerint a bárki által hozzáférhető adatbázisok egyenesen oda vezetnek, hogy a magánszektor hozzáférési lehetősége a hagyományos tudáshoz megnő, anélkül azonban, hogy a bennszülöttek saját tudása feletti rendelkezési jogai bármi módon növekednének.

Míg az adatbázisok azáltal, hogy összegyűjtik az információt, és egy szabadalmi újdonságkutatás számára alkalmas, hozzáférhető formában rendszerezik, és ezáltal a defenzív oltalom egy közvetlen eszközévé válnak, addig a pozitív oltalom egyfajta jogi háttér meglétét is igényli annak érdekében, hogy e tudásra valamilyen jogot lehessen alapítani. Ez megvalósulhat a létező szellemi tulajdon-védelmi rendszer kiterjesztése révén vagy *sui generis* oltalmi formák létrehozásával. Utóbbi megalkotja a jogi szabályokat és eljárásokat, amelyek az oltalom biztosításához szükségesek, és definiálja e folyamatban az adatbázisok célját és szerepét. Ha például a hagyományos tudás oltalmának biztosítására *sui generis* rendszert

hoznak létre nemzeti vagy nemzetközi szinten, a lajstromok feltehetően egyikei lesznek annak a számtalan lehetőségnek, amely ahhoz szükséges, hogy a rendszer ténylegesen funkcionáljon. A pozitív oltalom biztosításával kapcsolatban felvetődnek további kérdések is. Ki van jogilag felhatalmazva a hagyományos tudás regisztrálására? Maguk a bennszülöttek? Vezetők? A képviselőtüket ellátó politikai szervezet? A sámánok vagy gyógyítók? A válasz minden esetben az, hogy ez egyedi esetektől függ a vonatkozó szokásjog vagy gyakorlat alapján. Sok esetben előfordul, hogy több bennszülött közösség is birtokolja ugyanazokat a hagyományos tudáson alapuló ismereteket. Így noha bizonyos növények elnevezése és az eljárási mód, ahogyan ezekből gyógyszert nyernek, esetleg közösségenként változó, az alaposabb analízis megmutathatja, hogy ugyanarról a növényről és azonos hatású gyógyszerrel van szó. Kit illet a kizárólagos jog ilyenkor? A lajstromozásra elsőként bejelentő felet? A mindenki számára elfogadható megoldás ez esetben talán az lehetne, ha a különböző csoportok számára egyaránt biztosítanák kollektív jogként a kizárólagos oltalmat.

A létező adatbázisok tanulmányozása azt mutatja, hogy nehéz olyan mechanizmust találni, amely a feltárás és a bennszülöttek jogvédelmének követelményét egyidejűleg kezelni tudná. Ennek egyik lehetséges megoldása lehet az ún. *adatbázis-érdekszövetkezetek* létrehozása. A helyesen irányított, a hagyományostudás-adatbázisokat felölelő érdekszövetkezetek nemcsak az illetéktelen felhasználástól védik a hagyományos tudást, de ugyanakkor szerepük van annak erősítésében, felhasználásában a különböző nemzeti egészségvédelmi és mezőgazdasági programokban és a bennszülöttek szerepének nagyobb mértékű elismerésében is. A hagyományos tudásra vonatkozó adatbázis-érdekszövetkezetek és a szimplán konzervációt célzó érdekszövetkezetek között a fő eltérés az, hogy a hagyományos tudás megőrzésén túl az előbbi nemcsak a hagyományos tudás menedzsmentjében és védelmében segít, hanem az abból származó igazságos haszon megosztásában is. E körbe tartozik például a BioZulua adatbázis gyakorlata, amely szerint az adatbázist magát az államra ruházzák, de a regisztrálásból eredő jogokat a közösségre. Ehhez hasonló a perui (bizalmi) adatbázis, amelynél az állam jogosult az adatbázisban szereplő információ használatára annak érdekében, hogy megakadályozza a „rossz” szabadalmak engedélyezését. Sajnos az érdekszövetkezetek ideológiája még kevésbé terjedt el. Számos, a területen létező adatbázis magántulajdonú és -működtetésű, a bennszülöttek nem vesznek részt az irányításukban, szervezésükben, azaz érdekeik védelmét a másik fél kezébe helyezik.

ÖSSZEFOGLALÁS

A bennszülött és a helyi közösségek által fenntartott tudás, innováció és gyakorlat megőrzésére irányuló CBD (Convention on Biological Diversity) és ezen belül elsősorban a 8(j) cikkely hatálybalépését követően egyre növekvő érdeklődés kísérte a hagyományos tudás védelme érdekében hozott intézkedéseket. Egyik ilyen intézkedés, amelyre valamennyi szereplő (bennszülöttek, kutatóintézetek, államok, nem kormányzati szervezetek) egyaránt

nagy várakozással tekintett, a hagyományos tudás dokumentálása lajstromok, illetve adatbázisok formájában.

A WIPO-n belül a hagyományos tudás kiemelt kezelésére létrehozott kormányközi szervezet, az IGC a hagyományos tudás defenzív és pozitív oltalmának biztosítását elősegítő eszközként tekint az adatbázisokra és lajstromokra. Az iparjogvédelmi hatóságok számára ezek alapul szolgálnak a technika állásának feltárásában és ezáltal annak értékelésében, hogy a szabadalmi bejelentések megfelelnek-e az újdonság és a feltalálói tevékenység követelményének. A dokumentáció ugyanakkor hozzájárul a hagyományos tudás megőrzéséhez és fenntartásához, segít azonosítani azokat a közösségeket, amelyek számára adott esetben a kizárólagos jog engedélyezhető és, amelyek fel vannak hatalmazva a haszonmegosztási megállapodások megkötésére.

A dokumentáció azonban önmagában nem biztosítja a hagyományos tudás hatásos védelmét. Inkább úgy tekinthető, mint egy tágabb oltalmi rendszer egy eleme, amelynek további elemei a szokásjog és a gyakorlat, a nemzeti hozzáférés, a haszonmegosztás szabályozása és a *sui generis* oltalmi rendszerek kialakítása. Természetesen emellett, hogy az információhoz való hozzáférés megkönnyítése vitathatatlan előnyökkel jár, tudomásul kell venni, hogy annak érdekében, hogy a hagyományos tudás adatbázisait anélkül lehessen használni, hogy pontosan ezek jelentsék a bioklódkódás forrásait, bizonyos, a hozzáférésre és a haszonmegosztásra vonatkozó feltételeket is a rendszerbe kell foglalni. Ennek érdekében az adatbázis tulajdonosainak és fenntartóinak olyan protokollt kell kifejleszteni, amely szabályozza a hagyományos tudáshoz való hozzáférést.

IRODALOM

R. V. Anuradha: A bioklódkódás és a hagyományos tudás (<http://www.hinduonnet.com/folio>)

Graham Dutfield: The Public and Private Domains: Intellectual Property Rights in Traditional Ecological Knowledge (<http://www.grain.org/bio-ipr/?id=154>)

Anil K. Gupta: IP for Traditional knowledge on-line: Recognizing, Respecting and Rewarding Creativity and Innovation at Grassroots. Paper presented at WIPO International Conference, Geneva, 19–21 September, 2001

Kovács Krisztina: Biodiverzitás, genetikai források, hagyományos tudás és szellemi tulajdon. Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle, 107. évf. 5. sz., 2002. október, p. 3–20

Dr. Náthón Natalie: A biológiai sokféleség (biodiverzitás), a biotechnológia és a szellemi alkotásokhoz fűződő jogok. Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle, 107. évf. 3. sz., 2002. június

Manuel Ruiz: The International Debate on Traditional Knowledge as prior Art in the Patent System: Issues and Options for Developing Countries. Center for International Environmental Law, 2002. október

Sipos Katalin: ACTA HUMANA (B), 17. évf. 3–4. sz., 2006.

Szulmanné dr. Binet Mariann: A hagyományos tudás és oltalma – hadüzenet a biokalózkodásnak. Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle, 110 évf. 5. sz. 2005. október, p. 3–17

Sangeeta Udgaonkar: The recording of traditional knowledge: Will it prevent 'bio-piracy'? Current Science, 82. évf. 4. sz. 2002. február 25.

UNU-IAS Report (United Nations University), Institute of Advanced Studies: The Role of Registers and Databases in the Protection of Traditional Knowledge, 2004. január

WIPO/GRTKF/IC/4/14, WIPO/GRTKF/IC/3/6, WIPO/GRTKF/IC/3/17 (<http://www.wipo.int/>)

A hagyományos tudás megőrzése: a közel-keleti gyógynövények adatbázisa (<http://www.haddassah>)

BioZulua Database, Venezuela (http://www.slais.ubc.ca/COURSES/libr500/05-06-wt2/www/D_Ionson/Biozulua.htm)

<http://www.frlht.org.in/>

<http://www.scidev.net>

<http://www.biodiv.org>

Documenting RIs Traditional Knowledge (<http://www.iprights.com/publications/article.asp?articleID=242>)